

قرائی مقدم، عضو هیات علمی دانشگاه خوارزمی در گفت وگو با «فرهیختگان»:

گسست اجتماعی ناشی از کرونا عمیق است

محمد جعفری
روزنامه‌نگار

کرونا همچنان می تازد و قربانی می گیرد و کارشناسان و نظریه پردازان همچنان از پیامدهای آن می گویند و تبعات این پدیده در شئون مختلف زندگی بشر؛ از اقتصاد و معیشت و سیاست گرفته تا روابط بین الملل و بهداشت و درمان و ... همین موضوع بهانه ای شد تا با امان الله قرائی مقدم، جامعه شناس و عضو هیات علمی دانشگاه خوارزمی به گفت و گو بنشینیم و این بار ابعاد اجتماعی تحولات پسا کرونا را به کندی کاویم. قرائی مقدم هم مثل بسیاری از کارشناسان، تفسیری جداگانه از تبعات جهانی کرونا دارد و معتقد است این تغییرات هرگز به حالت قبل از کرونا بازنخواهد گشت. به عبارتی نوعی گسست در محیط اجتماعی میان قبل و بعد از کرونا رخ خواهد داد و ما با فضایی جدید در سبک و شیوه زندگی، ارزش ها، باورها، هنجارها و تعاملات اجتماعی روبه رو خواهیم بود.

در ادامه، متن این گفت وگو را از نظر می گذرانید.

|||

کرونا تاثیرات زیادی در ساحت های مختلف اعم از سیاست، اقتصاد، روابط بین الملل و... داشته. انظر شما آیا این تحولات در حوزه اجتماعی هم تاثیر عمیق و قابل توجهی دارد؟

بنده همان ابتدای شیوع کرونا هم مطرح کردم که دیگر جهان و به ویژه ایران به زمان گذشته خود بر نمی گردد و این تصور که ایران بعد از کرونا و جهان قبل از کرونا همان ایران و همان جهان قبل از کرونا خواهد بود، یک خیال باطل است. کرونا نوعی شکست در زندگی اجتماعی ایجاد کرده و باعث ایجاد یک بحران اقتصادی کم سابقه شده است. در حوزه اجتماع نیز به طور کلی کرونا ارزش ها و هنجارها، باورها، اعتقادات، تعاملات اجتماعی، رفتارها، نگرش ها و بینش ها و سبک و شیوه زندگی را در هم فرو ریخته و همان طور که بیان کردم، این وضعیت دیگر به زمان گذشته بر نخواهد گشت. این شرایط از جنگ بدتر است، چون در جنگ اگر ارزش ها تغییر می کنند، اما این تغییر به شدت امروز نیست. امروز جهان در ریافت که قابل شکستن و خرد شدن است. چالش کرونا البته سطح همبستگی و همدردی را بالا برده و امروز هیچ کشوری نمی تواند بگوید اگر در کشور دیگری واقعه ای اتفاق افتاد، به من مربوط نیست. جنگ می تواند این کار را بکند و فرد بگوید به من مربوط نیست. گرچه آن هم اثرات پنهانی دارد، اما کرونا در واقع یک نوع همبستگی جهانی به وجود آورد و همان طور که نخست وزیر اسپانیا گفت، بنی آدم اعضای یک پیکنند که در آفرینش ز یک گوهرند. این درس بزرگی بود. در ایران نیز همین طور است. کرونا بین ارزش ها، هنجارها، باورها، اعتقادات و ... در گذشته آنچه در آینده خواهد بود، یک شکست اجتماعی و گسست به وجود آورده است. یکی از آثار اقتصادی کرونا بیکاری است که بزرگترین ضربه را به اقتصاد وارد آورده و مثلا در آمریکا ۲۶

میلیون و در ایران ۸-۷ میلیون بیکار برجای گذاشته است. بیکاری ام الفساد است، بنابراین اقتصاد منفل از پدیده های اجتماعی، باورها، اعتقادات، صدمات روحی و روانی و تغییرات ارزش ها و هنجارهای فرهنگی نیست.

شما تا کید کردید که کرونا تغییرات عمیق زیادی را در حوزه های مورد اشاره پدید خواهد آورد. این تغییرات دقیقا چه خواهند بود و در چه فرآیندی رقم خواهند خورد؟

مردم مانند گذشته نسبت به آینده فکر نمی کنند و شیوه و سبک زندگی آنها به گونه دیگری خواهد بود. باورهای دینی و اعتقادی تغییر می یابند. مردم امروز می دانند کرونا مذهبی و غیرمذهبی، مسلمان و کافر نمی شناسد. در نتیجه راهبروش زندگی خود را تغییر می دهند و خورد و خوراک، پوشاک، تجمل گرایی، اشرافی گری و رفتاری که قبلا داشتند، تغییر می دهد. همین الان رفتارهای ساده همانند رپوسی، دست دادن و... تغییر کرده و مسائل نژادی و رفتاری دیگر به شکل سابق نیست. مهم این است که فکر و اندیشه مردم عوض شده. وقتی این اندیشه تغییر کرد، کل تعاملات و رفتارهای اجتماعی را تغییر می دهد. تغییرات اجتماعی و دگرگونی های اجتماعی در باورها و اندیشه های افراد جامعه تغییرات شتابنده ای خواهد داشت. اینها آن چیزی است که شتاب تغییر را در جامعه ایرانی افزایش می دهد. همان طور که قبلا در اروپا طاعون، جامعه را تغییر داد و در قرن ۱۶-۱۵ دگرگونی های عمیقی را در جوامع اروپایی پدید آورد، در ایران هم کرونا این کار را خواهد کرد. بنابراین رفتار، سلوک، برخوردها، تعاملات اجتماعی و... به هم خواهد خورد.

تغییرات مورد اشاره شما ناظر به جامعه ایرانی است یا در کل جامعه جهانی شاهد این امر خواهیم بود؟

همه جهان تحت تاثیر قرار خواهند گرفت. بین آنچه بوده و آنچه در

آینده خواهد بود آنچه هست! فاصله افتاد و گسستگی ایجاد شده است. شکاف عمیق است و اینکه به زندگی قبل برمی گردیم، خیالی باطل به نظر می رسد. ما از لحاظ جامعه شناسی با انواع ایستا و پویا مواجه هستیم. از لحاظ جامعه شناسی هیچ روزی در جامعه همانند روز قبل خود نیست. به قول ژورژ گورویچ، جامعه شناس فرانسوی، زمان اجتماعی تغییر می کند. از نگاه این جامعه شناس مطرح، جامعه یک منظومه متعدد الابعاد، متعدد الاجزا، با سطوح، جنبه ها و جلوه های گوناگون است که هر لحظه به یک رنگی درمی آید، بنابراین زمان اجتماعی امروز با دیروز فرق می کند، اما برخی چیزها مثل جنگ و انقلاب این تغییرات اجتماعی را عمیق تر، گسترده تر و سریع تر می کنند. مساله کرونا از اینها بدتر شده است. انقلاب مانند توفانی است که در یک اقیانوس روی می دهد و تغییر و دگرگونی ایجاد می کند. اما این بیماری بیش از دو میلیون نفر را گرفتار کرده و کل جهان را برهم زده است. بنابراین فکر، رفتار، کردار و سبک زندگی برای همه جوامع عوض می شود و بر اساس نظر گورویچ پدیده هایی از این دست باعث می شود تغییرات اجتماعی شتابنده باشد.

درواقع مردمی که بیشتر به توانمندی دولت هایشان اعتقاد داشتند، بیشتر با دولت همکاری کردند و بحران زودتر مهار شد.

بله، باور هم داشتند. صرفا توانمندی نیست. جایی ممکن است ثروت داشته باشند، ولی مردم حکومت خود را باور نداشته باشند. مساله اعتماد است. به قول فرانسیس فوکویاما، ما دو نوع اعتماد داریم؛ یکی اعتماد بین مردم و مردم که افقی است و دیگری اعتماد بین مردم و حاکمیت و حاکمیت با مردم است که اعتماد عمودی خوانده می شود. در جامعه ایران اعتماد عمودی ضعیف است و به همین واسطه جامعه به توانمندی دولت در مهار بحران باور ندارد و البته فضای سازی رسانه های بیگانه در این زمینه نیز تاثیرگذار است، به نحوی که امروز به آمار رسمی چندان اعتنائی نشده و توصیه ها از سوی مردم آن چنان جدی گرفته نمی شود. فرد می گوید هشدارها بی جهت است و من که کرونا گرفته ام! باورها فرق می کند. ما مردم را نسبت به حکومت باورمندار نیابوریم. در نتیجه وقتی دولت مرد کراهی صحبت می کند، مردم کشورش دستورالعمل ها را اجرا می کنند و در نتیجه تعداد مبتلایان کمتر می شود. چین هم با دیکتاتوری، وضعیت را کنترل کرد.

چرا در جامعه ایران مردم خودشان در کنار دولت و دستگاه های

اجرایی حاضر شدند و در مهار بحران نقش آفرینی کردند؟ ما در کشورهای دیگر شاهد این پدیده نبودیم. ریشه این تفاوت در چیست؟

این مساله ریشه تاریخی دارد. مردم ما در طول تاریخ با همه دشواری هایی که بر آنها تحمیل شده، مانند حمله چنگیز مغول و جنگ های دیگر، حتی اگر تقد هایی به حکومت داشتند اما با خود همدل بودند و ایران را نگه داشتند. آنها به جای آنکه به حکومت متکی باشند، به خود متکی شدند. این در فرهنگ ما ریشه دارد. همین ریشه را بودن باعث شده مغول را وارد کنیم مسجد گوهرشاد بسازد. بر همین اساس مشاهده می شود که مردم در هر واقعه ای، اعم از زلزله بم، زلزله منجیل، زلزله گناباد، سیل و بیماری کرونا، همدلی دارند و این همدلی در حقیقت در خون مردم ایران است.

با این وصف شما تحلیل های ناظر به این گزاره که جامعه ایرانی دچار فروپاشی اخلاقی شده و به لحاظ اخلاقی به شدت افت کرده منتفی می دانید؟

طبعیتا مشکلات اخلاقی زیادی در جامعه وجود دارد. اگر چه ما آمدیم که اخلاقیات را ترویج کنیم، ولی راه غلط بود و نتوانستیم. به دلیل اینکه صحبت از اخلاقیات کردیم اما خود، عمل نکردیم.

درواقع شما نارسایی هایی را که در جامعه مشاهده می شود، متاثر از کجی ها و کاستی هایی می دانید که در رفتار و عمل مسئولان وجود دارد.

بله، سیستم مرضی شده است. وقتی کاشف به عمل می آید دختر فلان وزیر چند صدمیلیون اختلاس و دزدی کرده، این موضوع در جامعه اثر وضعی خود را می گذارد. به قول گورویچ، جامعه آزمایشگاه است. یک سیستم است که ورودی، پروسه تجزیه و تحلیل و خروجی دارد. مردم امروز می بینند، تجزیه و تحلیل می کنند و بر اساس این قضاوت ها عمل می کنند. می گوید چرا من با این سطح تحصیلات این حقوق را می گیرم و یک فرد کلاس ششم ابتدایی ۵۰۰-۴۰۰ میلیارد تومان دزدیده است!

در حقیقت اشاره شما به قربانعلی فرخزاد معروف به مشق قربونعلی است که حدود نیم میلیارد دلار از دولتی گرفت تا کالا وارد کند، اما دلارها را در بازار آزاد فروخت و با سود آن ماشین سازی تبریز را خرید.

بله. در ژاپن و کره جنوبی نخست وزیر هم از مردم است و این گونه نیست که با روابط مداری بالا آمده باشند. این است که جامعه همدل می شود. ما در جامعه، صحبت از اخلاق و معرفت کردیم و هزار حرف زدیم، ولی خود عمل نکردیم. در نتیجه جامعه به ما بی اعتماد شد و به خود روی آورد. ایسن درس تاریخی مردم ایران است، بنابراین چه در جنگ که نان خشک می برد و لباس وصله می کرد و چه امروز که هر آنچه دارد، در صحنه می آورد، آن همبستگی درونی و خونی ملت ایران سر جای خود باقی است. اخلاقیات در جامعه ضعیف شده، اما از بین نرفته و البته رسانه های بیگانه نیز در این زمینه نقش دارند.

۹ گفت وگو

حسین باهر، عضو هیات علمی دانشگاه شهید بهشتی در گفت وگو با «فرهیختگان»:

بحران کرونا بهترین فرصت برای بازنگری در رویه های غلط گذشته است

حسین باهر، جامعه شناس و عضو هیات علمی دانشگاه شهید بهشتی در گفت وگو با «فرهیختگان» ضمن اشاره به تبعات اجتماعی بحران کرونا، اظهار داشت: «الآن خیلی زود است که بخواهیم جمع بندی کلی در این باره داشته باشیم، ولی آنچه تا کنون اتفاق افتاده تغییراتی همه جانبه در زمینه اقتصاد، فرهنگ، اجتماع و سیاست است که باید رخ بدهد.»

وی در توضیح چرایی این ضرورت برای تغییرات مورد اشاره افزود: «در گذشته ای که بیاد دارم همواره راه را کج رفتیم و بالاخره عاملی باید ما را صاف کند. این کج روی ها در فرهنگ، اخلاق، سیاست و... در حوزه جامعه وجود داشته و ما به درستی عمل نکردیم.» باهر با بیان اینکه بشریت به طور کلی قدری کج روی کرده، اظهار داشت: «چالش کرونا را می توان فرستاده الهی دانست. ما گل، گیاه، جنگل ها، حیوانات، طبیعت و... را با ترفیک، صنعت، دود، مصرف بی رویه و... از بین برده ایم و الان وقت آن است که ببینیم کجای راه را کج رفته ایم.»

این جامعه شناس ادامه داد: «اگر تا کنون به این امر توجه نکرده ایم، الان باید وقت کنیم تا زمانی که رفتار ما با طبیعت درست نشود و این موضوع به صورت ریشه ای حل نشود، احتمالا ماموریت این ویروس ادامه دارد. هر چه هست کووید-۱۹ به بشر کاری کرده که جنگ جهانی اول و دوم هم نتوانست انجام دهد.»

وی در خصوص میزان ماندگاری تغییرات پدید آمده در پی فراگیر شدن کرونا، یادآور شد: «از نظر فلسفی این منطق وجود دارد که این ویروس تا زمانی که بشر صاف نشود، از جوامع رخت بر نخواهد بست. سیاستمدارانی که زورگو می می کنند باید چاره جاشوند، کسانی که حق مردم را خوردند باید حق را برگردانند. تا این اتفاقات رخ نهد این بلا ادامه دارد و هزینه آن را باید همه بپردازند.»

باهر ادامه داد: «خداوند می فرماید: فَعَمْرَآءُ أَتَمَّیْرًا» اگر کسانی که زور می کنند ما هم آنها را زیر و رو می کنیم. این هزینه ای است که همگان باید آن را بپردازند، لذا هر کسسی به سهم خود باید در رفتارش تجدیدنظر کند. تا زمانی که بشر صاف نشود، این مساله همراه ماست.»

این استاد دانشگاه خاطر نشان کرد: «مفهوم ساده ای در اسلام و در علم کلام وجود دارد که امیرالمومنین (ع) هم آن را این طور توصیف

کرده است؛ عدالت یعنی هر کسسی و هر چیزی در جای خودش، درخت در جای خود، رودخانه در جای خود، حیوانات و طبیعت در جای خود و انسان هم در جای خود.»

وی افزود: «ما این همه زمین های کشاورزی را به ویلا تبدیل کرده ایم، درختان را بریده ایم، برج ساخته ایم، جنگل ها را نابود کرده ایم، جاده ساخته ایم و... اگر این روند متوقف نشود طبیعت انتقام خود را از انسان خواهد گرفت، لذا ما موظفیم طبیعت را برای تمام موجوداتی که قبل از ما بودند بعد از ما خواهند بود، زیستگاه مناسبی کنیم.» باهر اضافه کرد: «در مناسبات اجتماعی نیز چنین است و ما شاهد موارد متعددی از خیانت، فساد، دروغ، کلک، تهمت و... هستیم که انتظار می رود با بحرانی عالم گیر همچون کرونا نوعی تنبه عمومی در جوامع بشری ایجاد شود.»

عضو هیات علمی دانشگاه شهید بهشتی افزود: «به هر حال بشر هزینه زیادی بابت این عبرت پرداخت. این رعب، وحشت، تنهایی،

انزوا، مرگ و... هزینه هایی هستند که انتظار می رود ما به ازایی داشته باشیم و در روابط اجتماعی بشر شاهد نوعی تجدیدنظر باشیم.» وی درباره برخی ارزهایی ها در خصوص تبعات اجتماعی کرونا نظیر آنکه این بحران به تضعیف فردگرایی در جوامع منجر شده و روح جمع گرایی را در ما تقویت کرده، اظهار داشت: «درست است که شاید از ترس جان در انزوا باشیم، ولی در کل ارتباطات مردم با هم تقویت شده و آنان عمدتا با کسانی که ارتباطات نقطه چین داشتند ارتباط خطی برقرار کردند یا ارتباطاتی که خطی بوده کروی شدند.» ان شاء الله این امر ادامه پیدا کند و این فضیلت انسانی تقویت شود.»

باهر با اشاره به نوع کنش متفاوت مردم ایران نسبت به مردم سایر کشورها در مواجهه با کرونا در خصوص ریشه های این تفاوت اظهار داشت: «مردم هر کشوری فرهنگی دارند و بر اساس آن فرهنگ در مواجهه با پدیده های اجتماعی عکس العمل نشان می دهند.»

فرهنگ ایرانی فرهنگ همیاری، مشارکت و حمایت از مظلوم است.» این استاد دانشگاه ادامه داد: «شاخصه ای که از نظر اجتماعی در رفتار مردم ایران قابل توجه است، این است که آنها در بحران ها هوای یکدیگر را دارند، یعنی با اینکه ممکن است در حوزه هایی نظیر سیاست اختلاف نظرهایی با هم داشته باشند، در بحران ها موافق و مخالف در کنار همدیگر می ایستند.»

وی با اشاره به شادمانی جمعی مردم ایران از پرتاب موفقیت آمیز ماهواره نور سپاه و قرار گرفتن آن در مدار، این موضوع را نمونه ای از بیوسستگی های جامعه ایرانی علی رغم تفاوت ها دانست و تصریح کرد: «این یک الگوی رفتاری از جامعه اخلاقی است که با وجود داشتن هیجانات منفی در چنین مواردی به هیجان مثبت می رسد.»

باهر وضعیت باثبات جامعه ایران در مقایسه با هیجانات منفی موجود در برخی کشورهای توسعه یافته نظیر آمریکا، ایتالیا و اسپانیا

را که در هجوم به روشگاه ها و افزایش فروش اسلحه و... بروز یافته، ناشی از تاب آوری اجتماعی بالای جامعه ایرانی در مواجهه با بحران ها دانست و گفت: «مردم ایران در مقابله با بحران تابندگی زیادی و اکیسینه شده اند. کمالاتی که در این چهارده بحران های متعددی را تجربه کرده اند، اما هر یک به نوعی با همکاری جامعه کنترل شد و به ورطه خشونت و اقدامات خارج از قاعده نیفتاد و فرونیا شد. این در حالی است که در کشورهای دیگر هرگز چنین نبوده است و تاب آوری اجتماعی آنها قابل قیاس با جامعه ایران نیست.»

عضو هیات علمی دانشگاه شهید بهشتی با اشاره به نقش آفرینی نیروهای مردمی و یاری رساندن آنها به دستگاه های اجرایی برای مهار بحران، در توضیح چرایی کارآمدی جامعه مدنی در ایران و انفعال همین جامعه در بسیاری از کشورها ی دیگر با نظام سیاسی لیبرال اظهار داشت: «جامعه مدنی در این کشورها می گوید ما کار می کنیم، مالیات می دهیم و دولت موظف است بحران ها را مهار کند. در حالی که در ایران نه مالیات درستی می دهیم و نه دولت را موظف می دانیم، گرچه حرفش را می زنیم، ولی در مقطعی که لازم است به کمک دولت و هموطنان آسیب دیده در بحران هایی چون سیل، زلزله و... می شتابیم.»

وی ادامه داد: «در همه کشورها مردم منتظرند دولت ها کمک کنند، ولی ما همیشه منتظر نیستیم چون نه دولت توان دارد و نه ما توقع داریم.» باهر افزود: «به واسطه همین روحیات خاص، ایرانیان حتی در کشورهایی که به لحاظ سیاسی متخاصم هستند، محبوبیت و احترام قابل توجهی دارند.»

این استاد دانشگاه روجه همبستگی و کنش جمعی را از مهم ترین شاخصه های ایرانیان دانست و اضافه کرد: «در طول تاریخ هر کنشی در این کشور به نتیجه رسیده یک پایگاه مردمی داشته است و این موضوع ریشه ای ۲۵۰۰ ساله دارد.»

وی در خصوص چگونگی استمرار نقش آفرینی کنونی مردم در بحران کرونا برای شرایط عادی و در فضای پسا کرونا و فراهم آوردن امکان بهره برداری دولت ها از این ظرفیت اجتماعی کم نظیر، گفت: «در این رابطه دو موضوع حائز اهمیت است؛ نخست آنکه روشنفکران باید در این باره روشنگری و نظریه پردازی کنند و دوم اینکه کسانی متولی امور شوند که حداقل شایستگی ها را داشته باشند و قائل به بهره گیری از این ظرفیت باشند.»

باهر تصریح کرد: «الآن بهترین موقع است که در عملکردها و رفتارهای پیشین خود تجدیدنظر کنیم و این مساله هم مردم هم حاکمان و هم ساختار سیاسی را شامل می شود.»